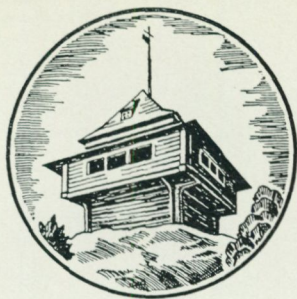

FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hægström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Bröllopsfunktionärer

Ett par ungdomar frågade mig: Vad behövs för ett svenskt traditionellt bröllop på landet? Gör ett program åt oss! – Var skall ni fira bröllopet? – Det talar vi inte om. – Lever föräldrar och släktingar? – Ja. – Har ni många vänner? – Ja. – Vad får det kosta? – Bry er inte om det! Kostnaden lämpas efter programmet.

Nog kan man göra en modell av bröllopsfirande som är så beskaffad, att brudparet väljer rekvisita och aktörer allt efter lokala förhållanden och ekonomiska möjligheter. Det är väl så det alltid har gått till, och nedan följer några anteckningar från skilda landsändar. Riktlinjerna för att taga fram det behövliga gavs ju redan i första frågan. Men kravet på tradition erbjuder svårigheter. Visst är traditionen stabil och statisk på något sätt men också kameleontisk, under tider nas lopp underkastad iakttagbara förändringar för varje århundrade. En sådan långsamt gående förändring – *cultural drift* har en lärd man kallat den – och dess mönstervarianter kan följas, upptäckas och förutsägas inom en given ram.

Det finns många olika sätt att ingå äktenskap, och här måste väljas ett som överensstämmer med de givna riktlinjerna. K. Rob. V. Wikman, de skandinaviska folksedforskarnas nestor, har undersökt den svenska tradi-

tionen inom det system han kallar »föräldramaktens äktenskapssystem». Det har utbildats å ena sidan ur den profana inhemska och å andra sidan ur den kyrkliga utländska rättstraditionen. Dess genombrott har han försiktigt daterat till senast 1300-talet. Föräldramaktens äktenskapssystem har än i dag inte spelat ut sin roll, och jag väljer rekvisita och aktörer inom denna referensram.

Den nödiga rekvisitan till ett bröllop har inte innehållit många huvudpjäser: brud och brudgumsdräkt (en tid fick endast nio personer bära bröllopskläder), brudbänk (brudsäte eller brudstol), brudpäll ev. brudhimmel, brudsäng, något att äta och dricka och färdas på. Form, kvalitet, kvantitet och varierande accessoarer sörjer den lokale regissören för.

Aktörerna fördelar sig på två grupper, brudgummens och brudens följe. Under bröllopsfestens gång blir dessa två en enhet. En tredje grupp ombesörjer bröllopsgillet, mottar gäster, ordnar placering, ger tecken till dans och andra aktiviteter. Till den räknar jag också dem, som gått med inbjudan till bröllopet. En grupp för sig bildar de i alla sammanhang närvarande och agerande spelmännen.

Bröllopet, så kallat efter brudfärdens, dvs. brudens ritt eller resa till brudgummen, är språkligt sett en me-

1. Olaus Magnus visar på denna bild från 1500-talets mitt mötet mellan brudens följe till höger och brudgummens till vänster. Kvinnorna sitter i damsadel. Bruden bär krona och brudpigorna krans. Hästarna går passgång.

tafor för den svit av riter, som avser att lösgöra de unga tu från beroendet av barndomshemmet och de ungdomslag de tillhört och förbereda deras mottagning i de äldres, de giftas, grupp. De väsentligaste riterna, som hör bröllopet till, är därför övergångsriter, som ändar med de ungas inkorporering i en ny gemenskap. Dessa riter efterträder i ett sammanhang den rättsliga ceremonien, som bestått i »giftermålet». »Mål» i giftermål be-

tyder tal, och här avses det tal, med vilket »giftomannen», brudens far, eller i hans ställe hennes broder eller förmyndare, i brudens hem överlämnar bruden till brudgummen och hans följe. När detta skett och allt är väl, som lagarna säger, vidtager brudfärden till brudgummens hem, under vilken alla befinner sig under en särskild frid. I denna brudfärd deltog enligt Dalalagen och Östgötalagen sju personer: bruden och brudgummen,

2. Ett bröllopsfölje på en halländsk allmogebonad. Längst till vänster vagnen med bruden och brudfräman. Framför åker brudpigorna och längst fram förridarna, som redan anlänt till skaffarfär och skaffarmor utanför bröllopsgården. Brudgummen, försedd med bandolär, rider bredvid prästen.

brudfrämman, brudföraren, kallad redoman, samt tre brudsvenner. Även på Gotland sände brudgummen tre brudsvenner att hämta bruden.

Vad jag nu sagt tyder på att bröllopet på vissa håll under lång tid traditionellt firats i brudgummens hem. Talet, det högtidliga, formelbundna överlämnandet av bruden till brudgummen, har ej överallt skett i brudens hem före avfärden. Det har också kunnat ske under bröllopsmåltiden i bröllopgården. Så långt vi kan följa traditionen tillbaka inom den tidsrymd jag angivit, har emellertid bröllopet även firats i brudens hem. Så har t. ex. skett i Västergötland. Där firade man s. k. sporröl i brudgummens hem tidigt på bröllopsdagens morgon. Hit hade de manliga gästerna församlats jämte brudsvenner och spelmän. Man hämtade nu prästen och ordnade sig för en färd till bröllopgården, brudens hem. I Vinköl och Norra Vånga socknar i Västergötland sände man först ut förridare, två ridande brudsvenner, kallade »kåltiggare» (andra traktors klädmän), för att försäkra sig om att alla var välkomna. Efter att ha fått jakande svar, red de i sporrsträck

tillbaka till den ridande skaran, som då bestod av spelmän, präst, brudgum, brudsvenner, kallade »blosshållare», samt de manliga gästerna. Då var vigsel i brudens hem.

Landskapslagarna och landslagarna var en samling rättsregler för ett jämlikhetens bondesamhälle. Man räknade ej med stora avstånd vare sig i ena eller andra sammanhanget. »Det var en ära att gifta sig nära.» Giftermål och bröllop var en angelägenhet mellan brudens och brudgummens familjer och släkt. Enligt Östgötalagen inbjöds alla fränder intill tredje led. Men eftersom bröllopet måste äga rum i offentlighetens ljus och hade starkt inslag av glädjefest, har det tenderat att bli grannelagets, för att inte säga bygdelagets, angelägenhet. Denna förändring invercade dels på brudens och brudgummens följe, dels på en fjärde grupp, som ökade i antal och även ville deltaga på något sätt, nämligen åskådarna, en skara som brudparet och bröllopsfunktionärerna måste kommunicera med, om allt skulle gå väl.

Mot denna skisserade bakgrund skall vi nu föra fram bröllopstjänarna

och omtala deras roller, för att vårt konsulterande par må kunna välja vad de behöver.

Brudfrämman

Bland funktionärerna intog brudkläderskan en viktig ställning. Den var officiell och lika nödvändig i ett bygdelag som en nämndemans. Hon har alltid varit en äldre, ansedd kvinna, som under bröllopsmåltiden haft sin plats närmast bruden, på hennes högra sida. Till följd av denna hedrande placering kallas hon brudsäta. Namnet har följt med åtminstone sedan landskapslagarnas tid och lever alltså jämt dialektalt i västra Sverige, alltifrån Dalarna och söderut; i östra Sverige däremot kallas hon brudfrämman, närmast med tanke på brudens investitur, dvs. brudens iklädande av bruddräkten och vad därtill hör. Lokalt har hon haft många andra benämningar: bruftugha på Gotland och i Västmanland, brudtämman i Blekinge o. a. Hon har ibland varit en släkting till någon av brudparet, men oftast bygdens professionella brudkläderska, som hos sig förvarat dräktutrustningen eller de accessoarer som utmärkt brudutstyrseln, bland dem ibland också brudkronan. Prästfrun eller klockarfrun har gärna hedrats med detta uppdrag. I Härjedalen skulle brudfrämman ligga i samma säng som bruden natten före bröllopet.

Brudsvänner och brudpigor

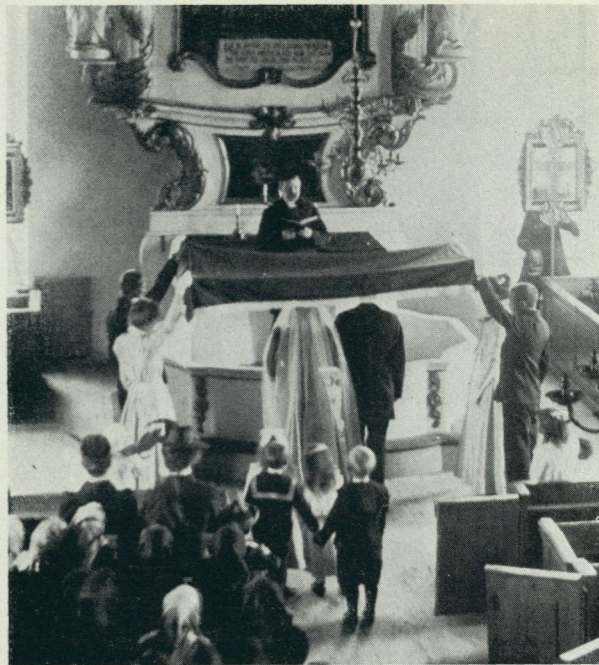
Sedan högmedeltiden har man på lagstiftningens väg sökt stävja överdåd vid bröllop. Överflödsförordningarna – Täljestadgan av år 1345 är speciellt viktig – har sökt reglera antalet deltagande i brudfärden från brudens

hem till brudgummens. I likhet med brudgummen har bruden sina brudsvänner, som skulle ansvara för hennes säkerhet under färden. Ett gammalt gotländskt namn på dem, som skulle hämta bruden, var magar (sing. mage, namnet motsvarar måg i nutida språk med inskränkt betydelse). De hade också till uppgift att åtfölja vagnarna, varpå brudens hemgift fördes. Enligt 1587 års stadga var de fem inalles. I Västergötland har brudsvännerna fått benämningen blosshållare. En modernisering av termen brudsvänner möter i Värmland, där de helt enkelt kallas smådrängar.

När kyrklig vigsel blev allt vanligare, blev brudsvännernas viktigaste plats i »brudstassen», dvs. bröllopsskarans ritt till kyrkan och därifrån till bröllopgården. De har under efterreformatörisk – ortodox – tid kallats »förridare». I samband med att sockenkyrkan intog en central plats i bröllopsfirandet, praktiskt taget efter 1686 års kyrkolag, ökades förridarernas antal, i Skåne ända till 6–8, i Västergötland 8–10 och lika många brudpigor, och därmed förhöjdes bröllopsståten. Förridarna fick härmed en annan funktion än sina föregångare brudsvännerna, vilka ansvarade för brudens säkerhet. Vid 1800-talets ståtliga bondbörlöpp kunde man få se brudridare rida par efter par fram och åter mellan brudföljet och bröllopgården för att bringa budskap om att intet ont var å färde. Brudridare har även flerstädes kallats hovriddare. När bruden åkte i vagn, finner vi ibland två unga drängar, en av brudgummens och en av brudens släkt, rida på var sin sida om vagnen. I

6. Förridare mottages vid bröllopgården i Lillhärjedalen i Härjedalen. Foto A. Sundén 1901.

7. Bröllopskortege i Vemdalens socken i Härjedalen 1962. Motridarna har ridit de nygifta och övriga bröllopgäster till mötes och eskorterar dem nu till bröllopgården. Foto Nord, mus.

8. Pällen hålles över brudparet under brudmässan. Foto från Lillhärdal, Härjedalen, av A. Sundien, 1901.

Vånga socken i Västergötland rådde följande ordning i tåget till kyrkan. Först kom förriedarna, så brudsvenner kallade blosshållare, därpå följde prästen, spelmännen, brudparet, brudpigorna och sist gästerna.

Till en annan grupp, nämligen dem som gick under bröllopsvärdens, köksmästarens, färila, hörde de s. k. motridarna särskilt i Norrland, men även i Idre socken i Dalarna. De rider långväga bröllopgäster tillmötes och för dem till bröllopgården.

Brudsvennerna kom också efter hand under 1800-talets andra hälft att fungera som nutida marskalkar. De har alltid utvalts av brudens och brudgummens närmaste släktkrets, bröder eller kusiner, och eljest ur vänskretsen, tillhörande ungdomslaget.

Brudpigorna, sedermera kallade brudtärnor, var brudsvennernas kvinn-

liga motsvarighet med uppgift att tjäna bruden. De behövde inte vara fler än två, och på Gotland ville brudgummen utse en av dem. De var dock ofta flera och utvaldes bland systrar eller väninnor. Men även brudsvennerna uppvaktade. Av de ovan nämnda hovriddarna utvaldes ett par småsvenner att bära upp brudsläpet och vara bland dem som höll upp pällen under brudmässan. När päll användes i kyrkan, var en eller två av brudpigorna pällpigor, de två övriga pällhållarna var brudsvenner eller hovriddare. Seden med päll kunde utvecklas till stor ståt. I norra Västergötland kunde man ha åtta »blosshållare» att hålla pällen eller fyra blosshållare och fyra brudpigor. I bröllopgården anordnade brudpigorna brudhimmel, när sådan ingick i ritualen, samt bäddade brudsängen och hjälpte bruden med avklädseln. En speciell uppgift hade i vissa trakter en brudpiga, kallad »hynnespiga», dvs. hyendepiga. Ibland var de två. De skulle lägga hyenden på brudpallen framför brud och brudgum. Hyendet fördes till kyrkan av en av brudsvennerna, som red före brudstassen till kyrkan och hade ett grant band över axeln, i vilket han bar detta hyende under armen, avsett att läggas på pallen eller i brudstolen vid vigseln. På Sollerön, där seden var, att flera brudpar firade gemensamt bröllop, föregicks varje brudpar av sex braskullor. Det blev mycken kvinnlig fägring i en stuga.

Författaren till Glysisvallur, Olof Broman, har kanske givit uttryck för en allmän mening i Hälsingland, när han skriver, att ju fler brudkarlar och brudpigor, som var engagerade, desto

mera lycka för brudparet i framtiden.

Brudnäbben, dvs. de två barn, som från slutet av 1800-talet rätt allmänt plägade föregå brudparet vid vigseln, är en sentida sed.

Spelmän

En särställning intog spelmännen. Det är sällan man nöjt sig med en spelman; de har i regel varit flera. I gruppen bland fiolspelare ingick ofta en klarinettblåsare, ibland t. o. m. en trumslagare, bra att ha när de spelade brudmarschen. Allt ifrån den tid då vigseln skett inne i kyrkan, har de på många sätt agerat i bröllopståget, ja spelat fram brud och brudgum ända till altaret. Därefter har de ställt sig under värdens ledning, spelat in rätterna vid måltiden, exekverat dansmusiken, ja t. o. m. spelat brudparet i säng, såsom beskrivits från Frändefors och Laxarby i Dalsland, och vidare följt brudparet med musik till det nya hemmet. Man har en känsla av att deras ymnighetshorn rann över, att de hade en horror silentii, likt bonadsmålarnas, horror vacui.

Inbjudare

En stor grupp av officianter (ämbetsmän har man kallat dem i äldre lagspråk, i Norge och norskinfluerade landskap) var de som stod för och arbetade med bröllopfesten.

Bröllopsbesvärerna började med inbjudningen. Brud och brudgum var överens om vilka gäster som skulle inbjudas och hur funktionärernas sysslor skulle fördelas. Utan denna harmoni kunde nämligen ritualen inte genomföras. Inbjudningen var en så viktig inledning till festen, att föreskrifter härom hade lagstadgats. I

Magnus Erikssons stadslag sägs, att två män och två kvinnor har i uppdrag att bjuda, var och en sitt kön. Vi finner inte i traditionen så många inbjudare till bondebröllop. En person har ofta varit nog, ibland en man och en kvinna. Ett högtidligt framträdande har emellertid varit ett gott förebud om det kommande bröllopets dignitet. Inbjudaren har i Småland, på Öland och annorstädes kommit till häst med en rytthammare i handen som medel att väcka uppmärksamhet med kraftiga hammerslag på ytterdörren. När rotesoldaten blivit en förtroendeman i byar och gårdar, gick han omkring med inbjudningarna. Så har det varit t. ex. i Lerdal i Dalsland. I andra fall har man i Dalsland nyttjat gårdens torpare. Överhuvud synes det ha varit en vanlig princip att låta en oskyld (dvs. inte släkting) gå omkring och inbjuda.

Men vi finner också motsatsen härtill, nämligen att inbjudningarna ombesörjas av någon släkting, även brudens fader eller broder. Också i denna utformning har seden ett lagligt stöd. Enligt Östgötalagen skall två fränder till brudgummen inom tredje led, den ene på fädernet, den andre på mödernet, inbjudas till bröllop i brudgummens gård. I många av Västergötlands socknar gick den blivande brudgummen eller han och hans tillkommande svärfar med inbjudningarna åtta dagar före bröllopsdagen. I Hede socken i Härjedalen gick också brudgummen själv med »bösskaran» (en granne eller släkting) runt och bjöd till bröllop. Inbjudarna trakterades så väl, att de knappast kunde ta sig hem. Den »ärbare» fattige ville därför gärna ha uppdraget.

Bröllopsvärd

Funktionärerna inbjöds inte på samma sätt som gästerna. De framtog och vidtalades på samma sätt som när det gäller att bilda en regering och utse statsråd efter ett val. Gutalagen från 1200-talet leder tankarna i denna riktning. Värden vid ett gotländskt bröllop kallades för drottsete. Titeln är hämtad från hovlivet och avser köks- eller hovmästaren vid ett furstligt hov, och tjänsten innebar i synnerhet att svara för det kungliga bordet. Drottseteämbetet var ett av de högsta, och vid konungens frånvaro eller minderårighet var drottseten riksföreståndare. I mångt och mycket finns en parallell mellan ett furstligt hov med kung och drottning vid gästabudsbordet och brud och brudgum vid bröllopsbordet. Rättshistorikern Gerhard Hafström menar, att parallellen sträcker sig längre, om vi ställer mot varandra brudfärden och eriksgatan, (brud)vigseln och kröningen. Här skall vi emellertid hålla fast vid funktionärerna och avstå från utvecklingar.

Vid bröllopsbordet har vi alltså brud och brudgum i mitten vid bordets långsida. Vid brudens sida sitter närmast henne brudsätan, som ofta lade för henne av maten och skötte brudtallriken, samt kvinnliga släktingar i rad. Vid brudgummens andra sida sitter hans brudman, ofta prästen, klockaren och övriga manliga gäster. Hade böneman anlitats, borde han ha en inte allt för ringa placering. Förskärare av stek, skinka eller annat sovel var präst eller klockare. På andra långsidan satt ledig ungdom, som ej hade sysslor att sköta under

måltiden. Övriga gäster satt vid tvärställda bord.

I Norge kallas bröllopsvärden *kjø-kemeister*, och han var den förnämste bland funktionärerna. Köksmästare heter värden alltså flerstädes liksom en gång i Magnus Erikssons stadslag, så ännu t. ex. i Bohuslän, här omväxlande med »förstyre», men termen möter också så högt upp som i Gästrikland. I min hembygd i Västergötland sade man förstyrer med tonvikt på andra stavelsen. Eljest har det vidtalade värdfolket i norra Västergötland kallats föregångsfolk eller »far i gårn» och »mor i gårn». Annorstädes kallas värden skaffare. Termen finns mångenstädes i Sverige och är särskilt bekant i Danmark. Ibland är värden dubblerad, så att man vidtalat både skaffare och skaffaremor. Så har varit fallet på Gotland. Det finns andra intressanta benämningar på värden vid bröllopet. På Gotland t. ex. möter vi tidigt benämningen gärdemän. Det är de som förestår tillredelserna och anordningarna vid ett gästabud eller gille. Här finner vi också »bruttebonden» som gästabudets högste styresman. Egentligen var han brudledare eller brudförare, som pryddes och ledsagade bruden fram till altaret eller brudgummen. Han skulle hålla hennes häst under färden samt ständigt vakta henne, tills hon nått sin blivande make. Han motsvarar alltså Östgötalagens »forvista». Namnet varierar. Ordet brudbonde möter på andra ställen i Sverige; i Härjedalen och i en del bygder i Norge kallar man värden bonde, och i norra Sverige och i svensk-finska bygder heter han talman.

Eftersom värden vid ett bröllop

9. »Bruden kommer.» Detalj av oljemålning från Österåker i Södermanland av J. W. Wallander, 1865. Då brudföljet anländer till bröllopsgården, står värden eller en av hans medhjälpare med sleven i ena handen och glas på bricka i den andra för att hålla i en välkomstsup. Två pojkar bär på en kittel fylld med brännvin.

måste vara en förnäm och betrodd man med högt anseende, hämtades han ofta utanför släktkretsen. Från och med ortodoxiens tid har församlingsprästen ofta anlitats. Värden åligganden har emellertid varit så mångsidiga, att prästen ej rätt med dem alla, i varje fall inte utan hjälp av en vice värd som skött profana plikter. Denne vicevärd, ibland biträdd av sin hustru, har i Västergötland kallats föregångare eller båda tillsammans föregångsfolk. De har sett till att stugan smyckats före bröllopet, och de har tagit emot och fört in ankommande gäster. Köksmästaren kunde emellertid också hämtas från släktkretsen. Hade brudgummen en broder eller nära manlig släkting, utsågs han

gärna till värd, om förmåga fanns att sköta denna syssla.

Värden främsta uppgift var att, innan bröllopsmåltiden började, se till att allt fanns på plats, både maten och tjänarna. Ofta var det han som mottog förningen, även kallad brudskål, från gäster och bygdefolk. Han skulle också taga emot de inbjudna och fungerade då även som stallmästare och fodermarsk, som tog hand om gästernas hästar. Därför behövde han många hjälpare. Ju större antalet gäster, desto fler frivilliga ställde sig under värden b befäl, män och kvinnor, pojkar och flickor. Hit hörde de s. k. redomännen, omtalade redan i Dalalagen, och rekäringarna, som i sin tur skulle ha hjälp av stalldrängar och andra att bära in vatten och ved. Kocken eller rättare sagt kokerskan eller kokarmor, som hon kallades på Gotland, biträdd av en vaskerska, i Bohuslän kallad »sludda» (hon som skötte disken), innehade en maktpåliggande syssla. Hon höll reda på och återställde de kärl som inlämnades till henne med förning. Hon ansvarade för att inlånade kärl och inlånat silver återställdes.

Under värden lydde också källarsvennerna, två eller tre, om så var behövt. Källarsvennen har också på sina håll kallats »källarvärden», så t. ex. i Leksand, eller »värn» i Värmland. Han hade en självständig uppgift att servera öl och andra drycker under bröllopet. Om ej värden gjorde det själv, skulle han eller de ta emot gästerna på gården och bjuda på välkomstsup. Andra dagen, när brudparet bjöd på lillfrukost och gick omkring i byn eller granngårdarna, där gästerna var inlogerade, var källar-

10. Detalj från en gästrikebonad av Hans Wikström 1759–1833) föreställande bröllopet i Kana men med inredning och dräkter från målarens egen tid. Nord. mus. 36 653.

svennen med och bjöd på brännvin, i Värmland kallad botsupen; även brudpigor medföljde med matkorgar, och alla mötande bjöds på smör, ost och brännvin. I Ångermanland var de oundvikliga spelmännen med vid tillfället. I Hälsingland kunde källarvården vara en flicka, i Dalsland var på sina håll rotesoldaten källarsven, i Småland brudens fader. Den som tappade ölet i kannorna har utom ölappare (Gotland) också kallats tapperian eller tappererare. Den som hällde upp suparna i Bohuslän har kallats traktör. Traktören uppträdde i Vårdsberg i Östergötland som uppvaktande marskalk i kyrkan, och i bröllopgården förde han gästerna till bordet med milt våld. Det var också en källar-

sven som genom att bedrövad visa tunntappen gav tecken åt gästerna att bröllopfesten var slut, och tiden inne för hemfärd. Källarsvennerna hade på många ställen under första bröllopsdagen tjänstgjort som brudsvener.

De snälla brudpigorna fick månganstädes under dagen passa upp vid bröllopsbordet. I Bjursås i Dalarna kallades de tjänstbrudpigor.

En ansvarsfull uppgift var vidare att placera gästerna vid bröllopsbordet. Seden att låta sig »krusas», att smyga sig undan, då man misstänkte, att ens tur var inne, ställde stora krav på värdens finurlighet att i rätt tid få tag i den undanglidande. Jag avstår här från att redogöra för de placeringsregler som tillämpades. På Sollerön, där det varit sed att flera brudpar vigdes på samma dag och firade gemensamt bröllop i en särskild gästbudsstuga, upphävdes de placeringsregler som eljest rådde vid bröllop. Till värdens plikter hörde också att efter måltiden, när källarsvennerna flyttat ut bord och bänkar, börja dansen genom att bjuda upp bruden, liksom brudgummen skulle bjuda upp brudfrämman. På senare tid har man på vissa håll börjat dansen först sedan prästen rest. Smådrängar eller ljuspiltar höll ljus, medan man dansade.

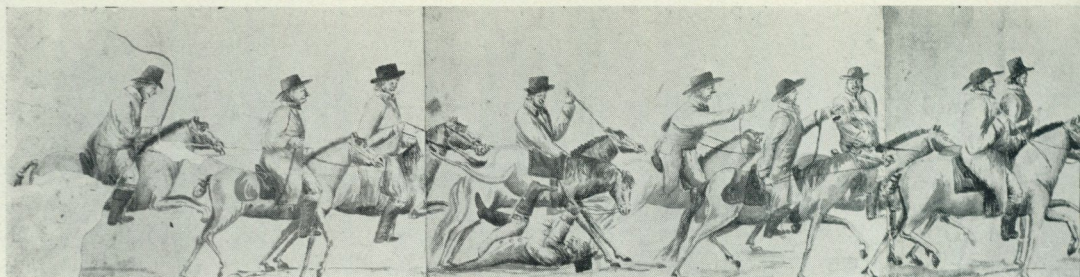
Hur funktionärerna lönades

Det tillhörde också värdens åligganden att organisera insamlingen av pengar till bruden, funktionärerna och de fattiga. Just under middagen skulle man tänka på de fattiga. Prästen tog upp fattigpengar vid bordet. Månganstädes i Västergötland stod en »fattigskål» mitt på bordet, och bruden

själv eller prästen lade dit ett stycke av varje rätt. Eljest var det tredjedagen efter bröllopsdagen som bruden gick med en korg till de fattiga. Bröllophen var ett slags sammanskottsgilen, och gästerna kvitterade nöjet att få vara med genom så kallat offer eller brudskål, som värden eller prästen organiserade, gärna i samband med ett tal för brudparet, som jämte brudfrämman satt där, vanligtvis bakom ett särskilt bord med offertallrikar eller kranskaka på. Varje givares namn och gåvans art och storlek nämndes högt. Det behövde ej alltid vara pengar utan t. ex. löften om säd, skålsäd, som antecknades. Det var alltså inte nog att komma med förning. Detta offerande begynte efter måltiden, oftast efter dansen. I många landsändar fick bruden dansepengar av var och en som dansade med henne. Man samlade till kokerskan och hennes medhjälpare, till källarsvennerna och i all synnerhet till spelmännen. Ett bröllop med långväga gäster avslutades ej på ett dygn. Det fanns en ritual för åtta dagars bröllop och en för tre dagars osv. och först när funktionärerna fyllt sin plikt efter den sista officiella måltiden och skulle bryta upp, följde insamlingen till dem under skämt och upptåg. Ofta gjorde man samtidigt insamlingen till kokerskan och hennes medhjälpare samt till spelmännen. Det hängde samman med att spelmännen ej åt vid bordet utan tillsammans med kokerskan och dem som serverade. Insamlingen kunde ske redan andra dagen. Man bar en gröt-kittel på en stång, och var gäst skulle smaka på en hornsked gröt, när han gav sin slant på en tallrik. Kokerskan kunde också komma med en kokslev

som kollektskål. Till spelmännen offrades i Västergötland och flerstädes på »kubben». Där satt »kubbgubben», utklädd som resande eller i halm med en piska i handen eller på annat sätt och gycklade till gästernas förnöjelse. Reglerna har varit olika. Det har hänt att man offrat till spelmännen, när brudskänken togs upp, eller man bara lade pengarna på kubben. Men »kubben» och kubbagubben har varit ett populärt upptåg. Förstyraren vaktade de insamlade pengarna. En yngling med en flicka i knäet, dvs. en blosshållare och en brudpiga, kunde turas om med den utklädde att sitta på kubben. Man dansade ringlekar omkring under insamlingen av spelmanspengarna. Det var ofta på tredje dagen. Det var sed att spelmännen, som efter hand efterträtt medeltidens lekare, skulle väl belönas. Under högmedeltiden var det förbjudet för dem att mottaga brudens kläder som lön. Offret var emellertid inte symboliskt utan högst reellt. Det sägs ha hänt att en gäst medfört en objuden vän i tanken att denne som tack för bröllopsglädjen skulle giva rika skänker. Det gick ej att fara till bröllop utan penningpung.

Brudfrämman, brudsätan, skulle likaså ihågkommas väl och rikligt. Offret till henne kallades brudskål, i Gagnef i Dalarna, brödskaål. I denna socken sägs, att brudsätan själv gjorde insamlingen. Vanligen fick hon också en brudgåva av bruden. Från äldre tid har vi många upplysningar om hur brudfrämman lönades och hedrades. År 1562 t. ex. berättas, att hon bjöds på brudfrämmeöl, ett gästabud efter bröllopet till hennes ära. Eljest var brudsätesöl en fest för dem som om

3-4. Ett sörmäländskt bondbröllop, skildrat av Carl Philip Sack från trakten av Bergshammar, trol. 1820-talet (se *Fataburen* 1947, s. 85 ff.). Längst fram rider brudgummen med prästen vid sin högra sida. Efter jörri-darna följer, i undre raden, tre spelmän, därefter en kalesch med bruden, brudfräman och en tredje kvinna. Efter kaleschen en skrinna med fyra brudpigor och en kärna med en femte brudpiga.

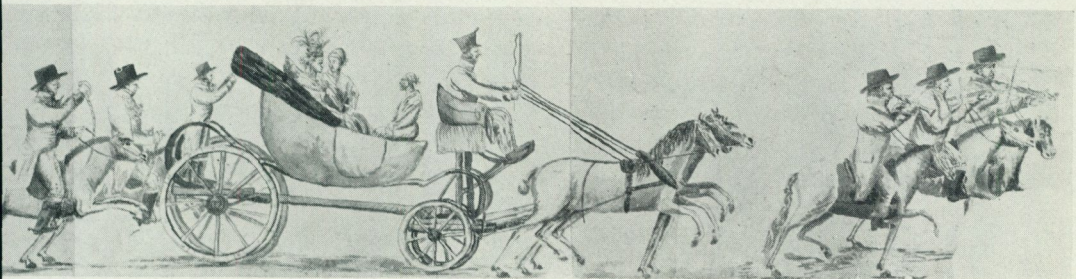
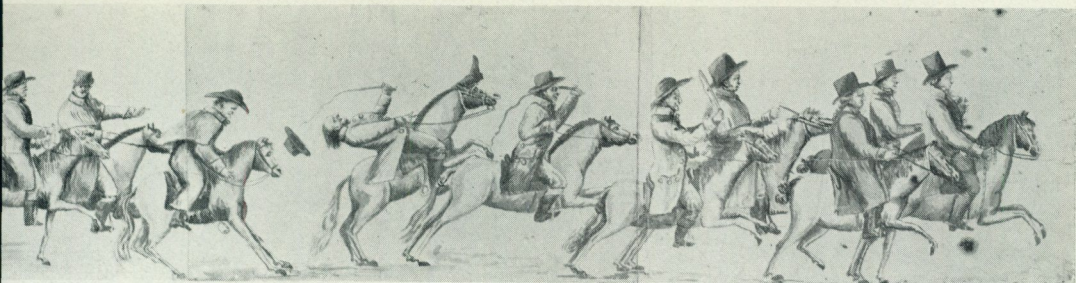

lördagsaftonen ledsagade henne till bröllopsgården. Bröllopet slut utmärktes på många ställen av undfägnad i små grupper: kvarblivna gäster för sig, värdarna för sig, blossomhållarna för sig osv. Även pällbärarna fick

presenter av bruden; i Arbrå i Hälsingland skulle hon ge en halsduk av siden och i Sunne i Värmland en skjorta åt brudsvennerna, smådrängarna. Åt övriga brudpigor samlades vanligen pengar. En hyllning åt de

5. Bröllopsmåltiden vid samma bröllop. I mitten sitter brudparet och vid brudgummens sida prästen, därefter de manliga gästerna. Bredvid bruden sitter troligen de kvinnor som åkte med henne i kaleschen och därefter andra kvinnliga gäster. Mitt emot brudparet är brudpigorna placerade.

agerande var att gästerna sista bröllopsdagen hissade brudsvänner, brudtärnor och kokerska. Men det hände också, att de sistnämnda funktionärerna roade sig själva med lekfulla upptåg, som var lön nog. I Forshem

i Västergötland t. ex. lagade brudpigor och blossomållare en maträtt kallad »stek» åt varandra, som äts med glam och skämt, och på annat håll i samma landskap gav marskalkarna brudtärnorna en levande tupp fram-

buren till dem på ett fat under musik.

En speciell form för belöning erhöll »skosvennen». Han fick nämligen den penning som brudsätan placerat i brudens skor som lyckopenning eller den slant man lagt i brudgummens skor eller stövlar. Bröllop och giftermål var en tid för divination, då alla deltagare var inställda på att tyda tecken och förebud. Man drog sig då inte för att i förebådande magiskt syfte underlätta goda makters kommande verksamhet genom att smussla in en penning. Ibland var »skosvennen» en brudpiga som bäddat brudsängen, en »fattig flicka» eller en anhörig. Redan på 1600-talet förbjöds denna sed, men den fortlevde länge på olika håll i landet, t. ex. i Frändefors och Ärtemark i Dalsland och mångenstädes i Västergötland.

Bröllopsriternas syfte

Spelade inte brudparets föräldrar någon roll i det traditionella bröllopet? Jo, förvisso, men de framträdde inte, bortsett från giftomannen vid vissa tillfällen såsom tidigare antytts. Jag talade ovan om föräldramaktens äktenskapssystem. Detta system hörde till ett bondesamhälle, vars struktur bildades av gårdar: bondgårdar, hantverkargårdar, köpmansgårdar osv. Giftermål och bröllop skulle enligt gällande normer vara inledningen till att de unga blev husbonde och husmor på en gård med allt vad därtill hörde. Ett sådant samhälle inskränkte valet av make och maka. Den kristna kyrkan har emellertid alltid hävdad det fria valet av make—maka. Detta fria val fick sitt symboliska uttryck under bröllopsfesten efter det att gifter-

målet, avtalet mellan brudgum och brudens giftoman, var fullbordat. Ty under bröllopsfesten var båda parter föräldrar officiellt satta ur spel och reducerade till gäster. I vissa landsändar har denna symbol drivits till sin spets i så måtto, att föräldrarna uppträdde under bröllopet i lappade och simpla kläder och utträttade tjänares sysslor. Denna sed att föräldrarna är gäster på barnens bröllop har underlättat valfriheten att hålla bröllopet antingen i brudgummens eller i brudens hem alltefter läglighet. Friheten att välja ett av dessa båda alternativ har banat väg för en tredje möjlighet: att fira bröllopsfesten i en särskild stuga utanför båda parter ägo.

Varför allt detta ståhej? Giftermålet och bröllopet följer, som jag sade i början, ett gammalt mönster, ideligen upprepat och därvid gärna ackumulerande och överdrivande vissa tendenser. Dit hör bl. a. att öka aktörernas, gästernas och rätternas antal och stå, mot vilket tidigt både stat och kyrka inskridit genom förordningar och förbud. Sedan 1600-talet kommunicerades sådana beslut till menigheten via sockenstämman. Dessa tendenser hängde samman med principen att bröllopet skulle ges offentlighet och bli valet till heder. De intill tre à åtta dagar utdragna festligheterna underströk denna princip. Det var skådespelets mening att sätta brud och brudgum i centrum för en serie upptåg, som de under denna tid måste igenom. Brudparets centrala ställning lik ett furstepars markerades vid bröllopbordet därigenom, att deras högsäte i de flesta landsändar (där det ej var fråga om multipelt bröllop såsom på Sollerön) var ett »kungligt» hög-

säte vid bordets mitt, inte en husfaders högsäte vid matbordets ände. Att flytta brudgummen och hans brud till en husbondes högsäte via gästbudets högsäte kan sägas vara bröllopsriter-
nas *raison d'être*. Lång erfarenhet har givit vid handen, att det är en farlig och utsatt övergång att passera från jungfrudom till husfru, från yngling till äkta man och husbonde. Det är ett avgörande skede i båd-
as livscykel, och häri ligger den betydelse som valet av bröllopstjänare har liksom den symboliska »dragkampen» mellan de agerande brudsvennerna och de gifta gästerna och mellan de unga brudpi-
gorna och de gamla husmödrarna. Var och en av dem har regler att följa och vet, vad göras bör, och det vet också gästerna och åskådarna. Ingen kan övertaga den andres roll. Men av in-
nehavarna av de fantasieggande titlarna brudfrämman, skaffare, hovridare osv. väntar gästerna inte bara en oklanderlig officiell rollskapelse utan ett spel med subjektiva infall alltefter begåvning och temperament. Här fanns plats för nyskapelser, som vi kan finna inte bara under renässansen

och barocken utan också under det rationellt tänkande 1800-talet. Intet bröllop är därför alldeles likt ett annat, men skillnaderna är dock inte större än broderingarna på ett tema. När bröllopsfirandet övergick från att vara en familje- och släktfest till att vara grannarnas, byns, ja socknens angelägenhet, stimulerades även åskådarna, bland dem brudens och brudgummens yttre vänkrets, till upptåg som kunde fogas in i det traditionella programmets ram och med rekvisita från andra glädjefester, majning, äreportar, skjutning och annat sådant. Det var också sed att traktera åskådarna med brännvin frampå kvällen, då källarsvennerna var i flitig verksamhet. På hemfärden medförde alla manliga gäster brännvin att bjuda mötande och hemmavarande. Men även ortens fattiga hemma i sina stugor blev ihågkomna. Storbröllop i Väster-
götland avslutades med en särskild traktering sista dagen för gårdens underlydande, som fick mat och gåvor med sig hem, samt för gamla och fattiga. I Småland skedde detta fjärde dagen efter ett tredagarsbröllop.

SUMMARY

Wedding attendants

The stage-properties required for a wedding ceremony were composed of only a few items; the bride's and the groom's dresses (during a certain period only nine attendants were allowed to wear

wedding-attire), the wedding-stool, the bridal canopy, the bridal bed, something to eat and drink and means of transportation. In the beginning the actors divide into two groups, the bride's and the

groom's escorts. In the course of the wedding ceremony these two groups merge into one. A third group takes care of the wedding-feast, receives the guests, seats them at the table, initiates dancing and other activities. In this group should also be included those who have carried round the invitations to the wedding. A special group is formed by the musicians always present and active. Among the fiddlers there was often a clarinet-player, sometimes also a drummer.

A very important role was played by the bride's dresser. The function was official and as important in a village community as that of the juryman. She was always an elderly reputable matron who sat next to the bride, on her right hand side, during the wedding-feast. The parson's wife or the wife of the parish clerk were often honoured with this charge. Like the bridegroom the bride had her male escort—their task was to guard her during the ride. They were also in charge of escorting the carts which carried her dowry. With the introduction of church weddings, their most important function was to take part in the bridal procession to the church and from there to the bridal house. If the bride rode in a carriage she was sometimes accompanied by two young mounted kinsmen, one from the bride's and the other from the groom's family, riding on each side of the carriage. During the second part of the 19th century, the bridal escort gradually took the role of present-day groomsmen. They have always been chosen from the close family circle of the couple. The brides-

maids were the female counterparts of the male escort; their mission was to assist the bride. Two of them were considered to be enough.

Bride and groom were seated in the middle of the wedding-table. Next to the bride was the bride's dresser who often served her the food; then followed her female relatives. At the left-hand side of the bridegroom we find his best man, then the parson, the parish clerk and the other male guests. If the offer of marriage was made by proxy, the latter should be seated reasonably well at the table. The parson or the parish clerk should slice the meat or ham. The formal host at a wedding should be a prominent and trusted man of high repute; therefore he was not necessarily a kinsman. His main charge was to ascertain that everything was in its proper place, both food and servants, before the meal started. He was if necessary assisted by two or three cup-bearers serving beer and other beverages during the feast. Should the host prefer not to receive the guests himself in the court it fell upon the cup-bearers to do so, offering a welcoming drink. Also the bridesmaids were at times expected to help serving at the table. Among the duties of the host was to start the dancing, by requesting a dance from the bride when the floor had been cleared by the cup-bearers; the bridegroom was at the same time supposed to invite the bride's dresser to dance. In older times the parents of the bridal couple did not perform the functions of host and hostess at the wedding.